

ОРФОГРАФИЯНЫ САГЫЫР

Тыва бижикти чогаатмандан бээр 45 чыл оюнга болгаш эртем-шынчылык институтунун үндөсүлүгү менен бээр 30 чыл оюнга турсааткан Тыва эртем-шынчылык институтунун дил-бирик болгаш словарьлар секторларынын калбак хуралы чоокта чаа болуп эрткен Тыва дилдик орфография (шын бижилге) нормалары улам бижылганын айтырып анда колдан чугаалашкан. Бо талазы-биле иштелген институттун дил-бирик секторунун эргелекчил 3. Б. Чадамба, Илет-келди чуугаалаштырып ССРЭ-нин Эртемдер Академиясынын Сибирь салбырынын эртемдери профессор Е. И. Убрятова, В. М. Надельна, Кызылдың педагогика институтунун

башкылары Ш. Ч. Сат, Е. Б. Салзым, К. Д. Сивчат, Х. М. Сая, РСФСР-нин Педагогика эртемдеринин академиясынын национал школалар институтунун Тывада лабораториясынын эргелекчиси Ф. М. Барташ, чогаалчы Л. Б. Чадамба, журналист К. К. Сат, Тыва эртем-шынчылык институтунун ажилдакчылары М. Д. Биче-оол, Л. Ю. Арапчин, А. К. Калай, Д. А. Мовгун олар кырышкылар.

Илеткелди болгаш санал бергеннер бистик республиканын политика, экономика болгаш культуру чөйрөсүнө литература тыва дилдик улут ролунун, ооң нормаларын моон соңгаар улам бижиктиреринин чугулазын,

литературлук дилдик орфографияны болгаш пунктуацияны амыгалап турарынын практикасында чамдык четестер барын демдегелерин.

Мооң-биле чергелештир чогаалчы К. Кудажык болгаш чылдык мартта «Шынгас үн» «Калдык демдек (») дугайында» деп чүтүлдү, анда чамалаштыр башкылар О. Королд, Т. Нурсат, Б. Барба, С. Санаажал, аспрант Б. Болат-оол, Кызылдың пединститутунун кафедрасын эргелекчи, филология эртемдеринин доктору Ш. Сат оларнын соңунга үнүн чүтүлдүрүп тыва дилдик бижилге талазы-биле көзүрүп айтырыларын хуралга база чугаалашкы көргөн.

Устунде айткан авторларның өк-биле адаар ажык үн-

нерин бижикке демдегелер талазы-биле боддалары ачылганы бугу өстөргө Б чока бижир (О. Королд); бугу өстөргө Б ажылгап бижир (Б. Барба, С. Санаажал); чүтүл амгы орфографияга көрдүгөн өстөргө чогаалдага кожуула бар-чугулап чамалаштыр чокка Б ажылгап бижир (Т. Нурсат); чүтүл амгы өстөргө ийн ажык чүтүл-биле бижир (К. Кудажык, Ш. Сат); чаа үжүстөр чогаалды, оларның-биле демдегелер (Б. Болат-оол).

Соңунга үнүн саналдарынын чамдык дай эмес, карышкы, харыс-даа чамдыктары боттерлерге көрүшкө боттерин, оларнын кайы-бирээни күзүлүп ал бодур хыре ээсин, ол ишкеш амгы тыва ор-

фография бодуну күзүлүгөни колдуунда чедимчели-биле күзүлүп турарын барым-далаш, өк-биле адаар үн-нерин бижиринин талазы-биле орфографияга өскерилештир амыгызына кирбес деп шынтыгызы.

Чугаалашкы айтырыларын талазы-биле хурал тускай республиканын хурал алгачында тыва орфографияны бижилге пунктуацияны ийн чамалаштыр амыгалап чугула айтырыларын (көзүрүп чугула хуралдуу турган айтырыларын) башкыларын, чөйрөгө ажилдакчыларын, чөйрөгө интеллектуалдык болгаш черле хой-ниятини дуураагына даяан алгач, чоокчу чылдарда ханы шынчылык бо талазы-биле практикалык

түндүктөрү кылырын Тыва эртем-шынчылык институтунун дил-бирик болгаш словарьлар секторларына, Кызылдың пединститутунун тыва филология кафедрасына сүмөлээ.

Орус алфавитке үндөсүлүп тыва бижикти күзүлүп алганында бээр эрткен үнүн дугурууда тыва орфографияны болгаш пунктуацияны сайтырылар, шынчылар талазы-биле азыраак эмес ажилдар чүтүлүгүн. Оларнын түндүктөрү профессор А. А. Паламыктың, М. Д. Биче-оолдун «Тыва орфографиянын үндөсүлүгү», М. Д. Биче-оолдун «Тыва пунктуация» деп номнары, «Тыва дилдик орфографиялык словаря» парлаттыган.

Кандык-бир амды ажылгап турар кижилер болгаш организатор ооң орфографиянын бадылаттыган дугурунун хажык чокка сактыр ужурут. Анда чаа өскерилерин болгаш эдилерин чүтүл хоюлу-дурум үндүрер организатор чөйрөсүнүн атуугар, оларнын шынтыгы-биле кырыр. Мылчангап моон соңгаар парлаткага, албан-херек бижиктерине шын бижилге дугурунун сагырыны кичээлге дугурунун күшөөлдерин, ол ишкеш парлатка, радио болгаш телевидение дамчытыр тыва орфография, пунктуация болгаш орфоэпия (шын алдалга) дугурунун талазы-биле консультацияларын организаторларнын чугулазын хурал оңалап демдегелер.

Хоорай Советиниң депутаттарына

Октябрь 30-де 14 шакта СЭКП хооромунун хуралдар залында хоорай Советиниң эдилетин сессиясы болуп. Хүн айтыры: «Күүсөмкүнд 1975 чылда кылган ажылыгы дугайында отет».

- ОКТАБРЬ 29-ТА
- МОСКВАДАН
- 9.00—Медээлер.
 - 9.10—«Тывага үези мичалдыр чедип келген». Документалдык өңүт телефильм.
 - 10.20—«Эрги, чаа ырлар».
 - 10.45—«Эртем—богүн».
 - 11.15—Спортту гамнакка делегей кубузу дээр маргылдаа. Херээженер. Алгачкы өңүт дамчыдыла.
 - 11.50—Киножурнал.
 - 12.00—Урууларга фильм «Чаа болгаш хандыктыг». Уран-чечен фильм.
 - 12.45—М. Шолохов — «Дон расказтары».
 - 13.45—Топ телевидениениң болгаш Бүгү-эвиле радио-узуну орус узунтузук ажык херекселдеринин үлестерин оркестринин концерти. Өңүт.
 - 14.05—«Бежелээ Ферганадан». («Чалым чүрөктер»). Уран-чечен фильм.
 - 15.20—«Эрес-мадырлар чорук».
 - 15.50—«Норук чогузун». Өңүт дамчыдыла. (Комсомолдуу турттугун хулууге).
 - 17.30—«Уе». Информастыг программа.
- КЫЗЫЛДАН
- 18.00—Мульфильм.
 - 18.20—Телемедээлер.
- МОСКВАДАН
- 18.35—«Спортто» тиражы. Өңүт.
 - 18.45—«Бежелээ Ферганадан». («Чалым чүрөктер»). Уран-чечен фильм.
 - 20.00—Медээлер.
- КЫЗЫЛДАН
- 20.15—«Профессорлар амдырлар». Дамчыдыла.
 - 20.45—Телемедээлер.
 - 20.55—Чарладар, реклама.
- МОСКВАДАН
- 21.00—«Бойдус-биле танымчыл тур бис».
 - 21.20—«Норук чогузун». Өңүт.
 - 23.00—«Уе». Информастыг программа.
- Редакторлук оралакчысы М. Н. СМЕРНОВА.

СТАРТТА—ЧАА „МОСКВИЧ“

2140 болгаш 2138 модельдерин «москвичлерин» тормоз системанын иол нескерин кылырынга херек автоматтыг шугуларны шензери болгаш элери Москва-нин Ленин комсомол аттыг автозаводунун цехтеринге эгелээ. Ол дээр «Москвич-412» болгаш «Москвич-408» деп элээн илперти берген чик автомашиналар удаас солур чаа автомобильдерин бүдүрерин шынчылдык алдырчыне баштайын бээм-дыр. Чарынган машиналар кандык болурун дугайын Ленин комсомол аттыг автозаводтун иол конструктору И. К. Чарноцкий СЭТА-нын корреспондентининге чугаалап берген.

Бистин моон мурнуудагы модельдерин автомобильдерин бияныштыг, шымдыккай, камналгалы чоруну-биле улуска аажок биддинтир аларган. Илеткелээ машиналарын таарымчалык болган айыл чок чорунга вегеделер улам чаа улгалды турар. Мылчанга чаа модельдерин кылырда оларнын даштык хевиринче, пассажирлер олурарына эчтиг болгаш айыл чок

кири кылган. Бамперлеринин даштыгы кылды резиналар бижылган. Фара шилдерин аштарынга херек автомат-биле ажылдар тускай херекселдерин кылган, илтиг херекселдер ада-чуртуу автомобиль туруунун практикасында оң баштай ында кылдыган.

Машинаны салонун база өскерткен. Сандайларынын чөйрөсүнүн илперти болгаш бедин кичирин бодунга элтиг кылдыр таарымчалык ал турар. Иштин кылмаал алгы-биле болгаш синтетик чымчак пас-биле ишпелен. Соонда сандайын эде кылганын ачылында анда үш пассажир шугу хосту олурар аларган. Приборларын чаа панель чөйрөсүнүн машинаны башкарынга эне-не таарымчалык байдатыр хандырып, ол чорук ооң мотоп-шылаарын өвөөжер, машинаны айымы чок чорунун өкжидер. Чаа «москвичлер» чылдарынын болгаш агарларынның элээн сайзырангай системалары-биле хандырылган, даш-шымчаны шоолуг дыналыс кылдыр кылдыган.

оон-даа өске чаа чүтүлдүр Ленин комсомол аттыг автозаводтун конструкторлары кийрген. Чилээ, мурнуку болгаш соңгу дугуйларын азын калбартамын, протекторуну, шокорун бир иңи кылдыр кылганы автомобильдин андалымчал эмес турушугу болдурган. Ол дээр харагы болгаш ол оруктарга чорутурунга онза чугула болуп турар. Руль-көзүлүгүн авария болган таварында каттышкыч, чырылгы кире бээр кылдыр кылган. Руль дээрбөк полиуретандан кылган чымчак материал-биле каастап ишпелен. Автомобильде чаа тормоз системанын ажылгаан, мурнуку дугуйларда дисклиг тормозтарын кылган. Тормозтарны суук чүтүл-биле ажылдадыр черлерин алгы-ангы кылдыр тускайлаа, тормозтарын суук чүтүл-биле ажылдадыр системада трелишкиттер бар аларганын дугайын медөөлөй бээр херексел-биле хандырылган.

Автомобильдин даштык чырын сигнализациянын системанын дык сайзырангайлыктын. Чилээ, эринин ийн режим-биле ажылдар айтырчыларын болгаш стоп-сигналыларын ында оң баштай ажылгаан. Хүндүс олар аажок көкү чырыр, дүне соонда чоран машинанын чөйрөсүнүн чыдырчылтык кылдыр шоолуу авес чырыр. Бир авес автомобиль орутун машиналар чорур кезеге деп-хенертеп доктаай бээр болза, эринин бүгү дөрт айтырчы хара үтүг кыланып туруп бээр.

Чаа «москвичлер» шенелде үенде элэм-бүрү оруктарга оң-он муң километрлерин эрткен болгаш ажыгдарынын талазы-биле белик шынарларын база илпертиги кергүскен.

Ленин комсомол аттыг автозаводтун конвейеринде чаа «москвичлерин» үнүп келери удаас. Ол болза СЭКП-нин XXV съездининге заводтун коллектинин күш-ажыгыч бөлү болуп, Келир чылы 173 муң автомашинаны бүдүрүп үндүрер, а өөд соңунда оларны чыл бүрүдө бөдүрерин 200 муң чедир көвүдөлүп көрдүгөн.

Устунде чурунта: «Москвич-2140»; аааанда чурунта: заводтун иол конструктору И. К. Чарноцкий (ортуунда) чаа автомобиль чанында.

В. МАСТЮКОВТУҢ ФОТОСУ. (СЭТА-нын фотохроникасы).

Спорт

Шылгарангай орус шыдыраачы, делегей чемпиону Александр Алексинге тураскааткан чурттар аразынын үшүн шыдыраа маргылдаа Москва бооп турар. Чарышта киржи турарлар: Р. Ваганин (ССРЭ), делегей чемпиону чоран Т. Петросян (ССРЭ), Г. Бем (Голландия), делегей чемпиону чоран М. Таль (ССРЭ), М. Стин (Великобритания), Л. Лендлер (Венгрия), В. Горт (Чехословакия), делегей чемпиону чоран Б. Спасский (ССРЭ), Р. Бром (АНШ), В. Корчой (ССРЭ), С. Гарсия (Куба), Г. Фортинш (Венгрия), А. Белявский, К. Геллер, Р. Хельмо (шупту ССРЭ), А. Планич (Югославия). Маргылдаа ноябрь 3-не чедер.

ЧУРУНТА: маргылдаа үенде.

А. ЯКОВЛЕВИЧ ФОТОСУ. (СЭТА-нын фотохроникасы).

АНЫЯК МӨГЕЛЕР

Хостуг хурешке бистик республиканын школаларынын команда болгаш хууза бирги чер дээр маргылдаа Кызылдың № 15 школанынга эртек даштар хурешке болган. Анда Кызылдың, Барым-Хемчик, Чоюн-Хемчик, Талды районларынын школачылары киржишкен.

Команда талазы-биле бирги чер дээр спортту демисел эртек чыгы республиканын школаларынын чемпиону Чоюн-Хемчик мөгелери биле Кызыл хоорайнын спортчуларынын аразына болган. Чоюн-Хемчик районун төвү Чадамба хоорайга 1972 чылда урууларынын спорт школаларын ажаптырган. Ол чылдан эгелээ, анда волейболдун, хостуг хурештин секциялары доктаамал ажылдап эгелээ.

Ол школаның ажылы чылда чыме өкжип оран. Волейболга республиканын школаларынын бирги чер дээр маргылдаагында Чадамба хоорайнын школалары 1973-1974 чылдарда чемпион атты

медил алган. Урууларынын спорт школаларынын хостуг хуреш секциясын ССРЭ-нин спорт мастертинеге кандалат Сергей Семенов биле бирги разряды Бады-Очур Куулар олар чоруду турар. Бо удаада оларнын өөреникчелери база багы авес хурешип, илтиг чери ээлээ.

Кызыл хоорайда алээди урууларынын спорт школаларынын хостуг хурешке тренера чорун хостуг хурешке ССРЭ-нин

спорт мастери Валерий Оку биле спорт мастертинеге кандалат Мөңгө Чадамба оларнын өрөдөлү турар мөгелери болуп эртек маргылдаага чедимчинин хурешип, команда талазы-биле бирги чери алган. Оларнын чоруду турар секциянын мөгелери Юрий Шамбул, Олег Ондар, Вася Хомушка, Юрий Тойбу-Хая, Хаймер-оол Ондар олар тусту деңиздерине 1975 чылда республика школаларынын чемпиону деп беди атты чедип алганар.

Хостуг хурешке бистик республиканын школаларынын аразына болгаш маргылдаага бирги черлерин алган мөгелер бо чылдың ноябрь 4-6 хунеринде хостуг хурешке школаларынын Сибирь зонасынын бирги чери дээр Красноярск хоорайга болуп маргылдаага киржилер.

В. ЧАДАМБА.

ЧУРУНТА: маргылдаа үенде.

Д З Ю - Д О

Дээ-дөгө дээсегейни бирги чери дээр маргылдаа Австриянын төвү Вена хоорайда болуп турар. Шак ол улуг маргылдаада 42 чурттарда 330 эи илперинде дээ-дөстөр киржил, 1976 чылда Монреаль болуп Олимпий оюнарнын шунурунда күжүн шенелел турары ол.

Японияга тывылган хурештин бо хевир халы дензеге үстүгөн. Илперинг делегинин бирги чер дээр бооп турар маргылдаанын чамдык деңизлеринде 50 аажык мөгелер

хурешип турар. Моон мурнууда болуп турган делегей маргылдааларына Япониянын мөгелери команда-даа, хууза бирги чер дээр-даа болган усрамышкыларга тилекчи болуп үнүп турган.

Дээ-дөгө маргылдаанын баштайгы хунунде ССРЭ-нин илперинг командазынын келгунү С. Новожилов аар дензеге япон мөгө Суми Эндосиде хурешкен, анда сан талазы-биле обьяткал, илтиг чери алган. 26 херыг япон дээ-дөстү Суми Эндо делегей чем-

пиону деп беди атты бир дугаар чылап алган ол.

Чартык аар дензеге ССРЭ-нин илперинг командазынын мөгелери Владимир Невзоров биле Владимир Двойников олар кол удуралыкчылары япон мөгелерин «окташ», боттарын аразында бирги, илтиг чер дээр хурешкенер. Түндүктөрү В. Невзоров экинч окташ, совет спорттун төгүзүндө дээ-дөгө делегей чемпиону деп атты чылап алган.

(СЭТА).

Кызыл аэропорту доктаамал ажылдар радиодерилерин болгаш самолелтерин электри дерилелеринин талазы-биле авиомеханиктерин; самолелтер болгаш вертолелтер селтээр авиотехниктерин, авиомеханиктерин, авиация талазы-биле тускай эртемни инженерлерин; ол ишкеш инженер-сантехниктерин, слесарь-сантехниктерин; чүдүрүчүлери, ол салыкчыларын, электромонтерин ажылдарына чалап тур. Ажылдарын күзүн кижилер аэропорттун казарт кылдыныгге келир.

Кызыл аэропорту бүгү хамээлдерге бо чылдың октябрь 23-тен эгелээ Кызыл—Черо, Кызыл—Кара-Хазы—Кызыл аразынын маршруттары ажиттылган дийлалды тур. Ол черлер аразына самолелтер хунууге 4 каттап рейстерин ларезинде расписане бугаар кылдыр.

Кызылдан үнери Чербиен келери

Бирги рейс	4—30	4—45
Ийги рейс	6—00	6—15
Үшкү рейс	7—00	7—15
Дөрткү рейс	12—00	12—15

Кызылдан үнери Кара-Хазтан келери

Бирги рейс	4—30	4—45
Ийги рейс	6—00	6—15
Үшкү рейс	7—00	7—15
Дөрткү рейс	12—00	12—15

Уждарынын шактары Москва шагы-биле айткан билеттерин хоорайнык агентство черинде салып турар.

Кызылдын пассажирлер АТБ-за 1, 2, 3 класстарын чөйрөсүнүн ажылы чалап тур. 5 чыл ажал стажыг 3 класстың чөйрөсүнүн автобустарга ажылдаары-биле, сооулуде 2 класка өөредил алыр. 3 чыл стажыг 3 класстың чөйрөсүнүн ажылдаары, 2 класка өөредил-биле 2 ай хуузалыг чорудар.

Өөринин турар үенде айда 100 рубль стипендия тобуур. Кызылдын пассажирлер АТБ-зи кондукторларын, автобустар чурар кижилерин, автослесарларын, сантехниктерин, 160 рубль шаалымын электрести, мөчөгөрларын, худ үндүрүчүлери, дерилелер талазы-биле слесарларын ажылы күзүн алырын чырады.

Кызылдын пассажирлер АТБ-зинин адреси: Кызыл хоорай. Найырал кудумчузу, 55, тел. 36-82. Каарлар кылдым.

БЕЛЕТКЕЛ САЛБЫРЫ ЧАЛАП ТУР

салбырынга дооскан орту-картык эртемни, бугурулде, колхоз, колхоздарынын бир чылдан эвээш эмес ажал стажыг мурнакчылары, шериг албанында халашканыны хуулап алыр. Белетке салбыры өөренирлерин тууду, транспорт, харылаа организаторларынын, колхоз, совхозтарын удурткучулары партия, комсомол, профсоюзлар организаторларын сумелзирин биле илтиг чорудар. Өөренир дүзүненин бугурууге хуурадарына, ажилчыларынын, колхозчуларынын хой-ниги хуурадарына чугаалажып,

өөрдөлү чорутканынын дугайында бижикти бээр. Белетке салбырынга кирерлер билдириниши-биле кады өөрдөлү чоруткан дугайында бижинин, ортума эртем дооскан документини (бодун), характеристиканы, 3х4 см хемчээлди 6 фото-чурукту, М 286

деңизлеринге деп кемчээлди стипендия төлээр, чурттар чер-биле калдырар. Белетке салбыры 1975 чылдың декабрь 1-де ажалдап эгелээр. Билдиринишкелерин 1975 чылдың ноябрь 25-не чедир хүдээр.

Билдиринишкни чорудар аларези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажык № 34, башкы институту, белетке салбыры.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ АДРЕЗИ: Улукер 667000

Кызыл, Шетиникин-Бравченко кудумчузу бажык № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторлук 24-63, редакторлук оралакчыларынын 35-24, пропаганда кылдынын 31-75, харысалгалык секретарынын 23-54, партияжи амдырал кылдынын 37-13, культура кылдынын 23-54, көдө ажылыгы кылдынын 21-47, улутчуру кылдынын 22-64, чага кылдынын 41-27, информация база совет тургузуг кылдынын 20-60, корректорларын 27-41, бухгалтериянын 50-22, соаун келбегин барганда 32-75 телефонне долгаар.

Тираж 15877. ЧАГЫГ № 3306.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелинин Пом үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садканын талазы-биле эргелешиниң типографиясы. (Кызыл, Шетиникин-Бравченко кудумчузу, бажык № 1). ТС—01263.